

MİMARİ VE KENTSEL KORUMANIN KAVRAMSAL TEMELLERİ VE İLKELERİ : ULUSLARARASI DÜZLEMDE BELİRLENEN ÇERÇEVENİN ULUSAL DÜZEYDE İRDELENMESİ

Modern tarih bilinci ile temellendirilen tarihsel çevre koruma kavramı evrensel anlamda 18. yüzyıl sonlarına doğru olgunlaşmaya başlamış ve günümüze değin çeşitli ete alış biçimleriyle tartışılmıştır. Farklı yaklaşımların hala tartışılıyor olmasına karşın, uluslararası düzeyde ana çerçevenin belirlenmesi yoluyla kültürel mirasa sahip ülkeler arasında belli bir düzen oluşturulmaya çalışılmaktadır. Buradan hareketle bir yandan ulusal anlamda belirlenerek koruma politikalarının netleştirilmesi ve belirsizliklerinin giderilmesi tartışmaları sürerken, öte yandan varolan uygulamaların bilimsel temel ve ölçütlere uygun olarak yürütülmesi gerekliliği açıktır.

Bu bildirinin amacı, ülkemizde gerek uygulama alanında kavram ve kavramsal bir platform oluşturulması, gerekse akademik alan "özel eğitim gerektiren bir disiplin olan koruma eyleminde" birliğine katkıda bulunabilmektir.

Bu amaçla, birinci bölümde kültürel kimlik ve otantizmden hareketle tarihi çevreyi korumanın "mutlak"lığı vurgulanacak, ikinci bölümde uluslararası anlamda koruma ilkelerinin gelişimi parantezinde koruma eylemlerinin prensipleri ve müdahale ölçütleri tanımlanarak, üçüncü bölümde ise sözkonusu ilkeler temelinde ulusal düzeydeki yapı tartışılacaktır.

1. KÜLTÜREL KİMLİK VE OTANTİZM:

Uluslararası düzeyde çizilen genel çerçeve, koruma metodolojisi / yönteminin evrensel olabileceği, ancak koruma politikasının ~~evrensel~~ her ülkenin ve kentin kendi gerçeğinin farklı olması nedeniyle evrensel olmayacağı görüşü ile temellendirilmektedir. Burada vurgulanmak istenen yaşam ve aktiviteler bütününde, zaman ve mekân boyutunun bir çerçeve olarak esas olmasıdır. Zaman ve mekân boyutunun oluşturduğu kültürel kimlik, sosyo-ekonomik/mekânsal yapı bütününde ~~statik~~ varolan bir sonuçtur. Bu anlamda geni-

bir kavram olarak kültürel miras, çevreyi bir bütün olarak kapsama ve mimari konuma ile kent planlamayı birlikte düşünmeyi gerektirmektedir. Fiziksel ve kültürel çevrenin sürekliliğinin korunmasında zi sorumlu luk konuma, planlama ve onarımla ilgilenen meslek çevrelerinin yanı sıra devlete, yerel yönetime ve bireye aittir.

Tarihsel nitelikli alanlarda zaman ve mekan boyutunda oluşan ve kendine öze olma / özgünlük özelliklerini yansıtan otantizm, kültürel kimlikle özdeşleşmekte ve giderek onu aşmaktadır. Malzem de, işçilikte, tasarımda ve çevrede otantizm olarak çeşitlendirebileceğimiz otantizm, bu boyutlarıyla yapının ve dokunun özgün olarak ol- tırılmış veya tarihsel süreç içinde tanınma etlenmiş özellikleri yan- sımaktadır. Otantizm toplumların kültürel zenginliğiyle yoğunlaşmakta ve nitel olarak çoğalmaktadır. Alana ve çevresine bu anlamda yüklenen değerler salt o kente veya ülkeye ait olmayı aşmakta ve giderek evrenselleşmektedir. Sözkonusu değerler şu şekilde sınıflanabilir:

4

Kültürel kimlik değeri: Yaş, gelenek, süreklilik, anıtsallık, efsanevilik, duy- pusallık, şairaneilik, politik ve ulusal değerler olarak tanımlanabilir. Saptanması daha özeldir.

Görelî sanat / teknik değeri: Mimari tasarım ve estetiğe ilişkin ayrıntı ve bilimsel teknik, yapısal ve fonksiyonel değerlendirmeyi içermek- tedir. Burada yapı ve elemanların sınıflandırılması ve listelenmesi sözkonusudur. Alan çalışması ile belirlenir.

Azlık değeri: Aynı tip, biçim, dönem, tasarım ve bölgedeki diğer yapı- larla karşılaştırıldığında sözkonusu olarak nadir ve gösterişli olma değeri- dir. İstatistiksel olarak saptanır.

Kullanım değeri: Modern toplum ve sosyo-politik altyapıya uygun sağlama düzeyidir.

Eğitimsel değeri: Tarihsel temelle mevcut toplum yapısını bütünleştirme

tır. Kültürel / tınıstık önemi ve alanın / yapının öğretici değeri olarak tanımlanmaktadır.

Sosyal değeri: Alanın taşıdığı geleneksel sosyal eylemlerdir. Kullanıcılar ve mevcut dokü anasında iyi bir iletişimin olduğu durumlarda bu özellik tarihi dokunun korunması ve onanılmasında bir avantaj olarak kullanılabilir.

Fonksiyonel değeri: Mevcut veya yeni fonksiyona uyum sağlama düzeyidir. Uygun olmayan kullanım önerileri kabul edilemez değisimlere ve bozulmalara neden olabilir.

Ekonomik değeri: Kullanılan malzemenin yerel olma özelliğinden kaynaklanan ekonomik değeri ile kullanımların doğrudan veya dolaylı kazai getiren kâr değeri. Alanda yüksek kâr potansiyeli varsa, bu dokunun korunmasını finanse edici bir unsur olarak kullanılabilir. Fakat aynı zamanda da alanda ve yakın çevresindeki talebi kısırla-

tır. Bu durumda otantizm olumsuz yönde etkilenebilir.

Politik değeri: Yapının veya alanın politik önemi, bir yandan kamuoyunun dikkatini konuya çekme yönünde ve bazı önemli parasal kaynaklar bulunmasında kullanılabilir, ancak öte yandan da yanlış yönlendirme veya abartılı ele alışı nedeniyle arzulanan gelişmelere ve yit otantizmin olumsuz yönde etkilenmesine neden olabilir.

Korunacak yapı ve/veya dokunun yaratıcı niteliği, belgesel önemi ve bilinç yaratma üzerindeki nesnel etkisi, koruma önemini ve düzeyi belirleyebilir. Kuskusuz bu kriterlerin, sabit kurallar bismine de nüshü nütememesine karşın, her ülke kültürünün, gelişme düzeyini yansıtarcaı açıktır.

Yapı ve alanı bir bütün olarak ele alışı, bu değeri sonunlarıyla sorunları çözmeye bir araç olarak kullanılabilir potansiyelleriyle birlikte değeriendiren önermeler içermelidir. Önermelerin içeriğinin salt

ekonomik değeri ön plana çıkması durumunda dokunun tarihsel, kültürel kimlik değerinden söz etmek olanaksızlaşır. Sonrası aşıkır ki koruma bilimsel ve artistik ~~bir~~ uygulamaların tarihle temellendirilmis siktir, kent planlama esas olarak politik işerikli bir süreçtir. Burada saplanması gereken uzlaşma benimsenecek koruma politikası ile tarihse temelli uygulama eylemleri arasında olacaktır.

Bu temel yaklaşım çerçevesinde, kültürel miras, toplumun kültürel kimliğinin somutlaşmış bir tanımıdır. Kültürel miras olarak tanımlanmış yapı ve/veya dokunun korunmasının gerekli olup olmadığını veya "neyin korunup, neyin korunmayacağını" tartışmak, koruma yaklaşımının özüne aytındır. Bir bütünü yokedilen her parçası sonunda bütünü gözden çıkarılmasını getirir. Bu anlamda ulusun kültürel kimliğiyle ödestiştirilmiş kültürel miras korumanın fiyat, mutlak ve ne olursa olsun ödenmelidir.

Burada, uluslararası düzlemde belirlenmiş olan korumanın bilimsel te

2. KORUMA EYLEMLERİNİN İLKELERİ VE MÜDAHALE ÖLCÜTLERİ :

II. Dünya savaşı sonrasında yıkılan ve yokolan kentlerin yeniden yaşam kavuşturulması ve kültürel mirasın kurtarılması amacıyla başlatılan çalışmalar sonunda 1931 Atina Bildirgesi ile tanımlanan çerçevenin yetersiz kaldığı görüldü. 1964 yılında yayınlanan Venedik Tüzüğü, Atina Bildirgesini temel alarak, daha çok anıtsal nitelikli yapıların yende korunması, forsyon kazandırılması, özgün malzeme ile onarımı, dönem katkılarının sağlanması, yapıların onarımının özgün yapıdan ayırdailetilerek çekilde ve değeli bir biçimde yapılması ve onarımda varsayımlara dayanan müdahalelerin bulunmaması gerektiği uygulanmıştır. Venedik Tüzüğü restorasyon uygulamalarına getirildiği genel ilkesel çerçeve açısından daha sonraki anıma ve sözleşmelere temel olmuştur.

Avrupa Konseyi tarafından Avrupa Mirası Yılı nedeniyle 1975 yılında düzenlenen kongre sonunda yayınlanan Amsterdam Deklarasyonu "bütünleşmiş koruma (integrated conservation)" kavramı üzerinde durulmuştur.

Bu bağlamda Amsterdam Deklarasyonu çevre ölçeğinde konunun genel ilkelerini belirleme açısından önemlidir. Deklarasyonun uyguladığı temel noktalar şunlardır:

- Mimari mirasın korunması kültürel değerinin yanısıra geçmiş ve gelecek için bilinç yaratması nedeniyle hayati önem taşımaktadır.
- Mimari miras tek yapı değil doku, kent ve çevresidir.
- Bu doku bozulma, kötüleşme, yeni inşaat ve yığın trafiğin etkili rinden korunmalıdır.
- Mimari koruma tek başına bir çalışma olarak değil, büyük ölçekli ve bölge planlamasının bir parçası olarak düşünülmelidir.
- Önemli planlama araçlarına sahip olan yerel yönetimler, mimari nın korunmasında özel bir sorumluluk üstlenmelidir.

- Eski dokunun saflaştırılması, dokunun sosyal kompozisyonunda çok ön li değisiklikler yaratmamalı ve toplumun tüm kesimleri olanın safl yacağı yararları paylaşmalıdır.
- Gerekli yasal ve yönetsel olanaklar güçlendirilmeli ve etkin hale fe rilmelidir.
- Yapıların onarımı ve çevre değerlerinin korunması için gerekli parasal ı dım olanakları yaratılmalı ve mülk sahiplerine aktarılmalıdır.
- Mimari mirasın korunmasında genç neslin eğitilmesi programlarına ağı lık verilmelidir.
- Kanun yaparına doğruik faaliyet gösteren uluslararası, ulusal ve yerel bağımsız kuruluşlar desteklenmelidir.
- ~~Başarının~~ geleceğin mimari mirası olan bugünün yeni yapıları, niteli çarpıcı mimari özellikleri yansıtır olmalıdır.

1987 tarihli "Tarihi Kentlerin ve Kentsel Alanların Korunması İçin ICOMOS Bildirgesi" ile ise Amsterdam Deklarasyonu ile belirlenen genel ilkeler ayrıntılandırılmış ve korunması gerekli nitelikler tanımlanmıştır. En önemli katkısı koruma planının işlevinin belirlenmesidir. Buna göre koruma planı:

- * - Disiplinlerarası bir çalışma olarak yürütülecektir
- * - Temel hedefleri içinde yasal, yönetsel ve parasal ölçütler ayrı tanımlanacaktır.
- * - Tarihi kentsel alanlar ile kent arasındaki ilişkiyi uyumlu bir bütün olarak değerlendirecektir.
- * - Korunması gerekli yapılara ilişkin koruma koşulları ve yitilması gerekli yapılar belirlenecektir. Bunun için alanda yaşayanların desteği alınacaktır.

- * - Koruma planı uygulanmaya kadar yapılacak ~~bu~~ herhangi bir uygulamada Venedik Tüzüğü ilke ve hedeflerine göre gerçekleştirilecektir.
- * - ~~Alanın~~ Alanın etkin kullanımının sağlanabilmesi için sürekli bir onarım programı önerecektir.
- * - Önerilen yeni fonksiyonlar tarihi alanın özelliklerine uygun olacaktır.
- Alanın çağdaş yaşama uyarlınması için gerekli kamu hizmetlerinin özenle geliştirilmesi gereklidir.
- * - Önerilecek yeni binalarda veya mevcut yapının uyarlanmasında mevcut mekansal doku, özellikle ölçek ve büyüklük anlamında dikkate alınacaktır.
- * - Çevresi ile uyumlu çağdaş eleman ve malzemenin kullanılması alan zenginliğine katkıda bulunacaksa söz konusu olabilir.

- Tarihi alanda, dokuyu ve çevresini olumsuz etkilemeyecek kontrollü trafik ve parklama alanları planlanmalıdır.
- Yeni veya bölge planlamanın, önemli trafik yollarının yapımını görmesi durumunda söz konusu yollar tarihi dokunun işine girmez ancak ~~alan~~ alana ulaşılmasını kolaylaştıracaktır.

1979 yılında yayınlanan ve 1981 yılında yeniden gözden geçirilen "Kültürel önemdeki alanların korunması için Avustralya ICOMOS Bildirisi (Burra Charter)" ise tek yapı ölçeğinde müdahalelerin tanımlarını, koruma ilke ve yöntemlerini açıklığa kavuşturmakta ve kültürel önem, koruma politikası, ~~alan~~ araştırma ve raporlama ilişkin prensipleri koymaktadır. Buna göre koruma; tarihsel alana ilişkin kültürel önemi sürdürmek için gerekli süreçlerin tümüdür, ve bakım, ~~saklama~~, restorasyon, yeniden inşa, uyarlama eylemlerini kapsar.

1. Bakım (Maintenance): Dokunun sürekli konuyuculuğu demektir. Yasan

14

sürdürülmesi için gerekli müdahaleleri içerir. Bu anlamda onanm değildir. Örneğin, kırılmış yapılar oluyunun temizlenmesi

2. Saklama (Preservation): Alanın dokusunun mevcut haliyle ve bozulmayı erteleyerek bakımının yapılmasıdır. Daha çok arkeolojik alanlar için geçerli olup, onanm tekniklerinden biri ile birlikte düşünülebilir.

3. Restorasyon (Restoration): Yeni malzeme katmadan mevcut elemanların yeniden birleştirilmesi veya olumsuz eklemelerin temizlenmesi yoluyla alanın mevcut dokusunun bilinen en özgün duruma dönüştürülmesidir. Örneğin düşen yapılar oluyunun yeniden konması.

4. Yeniden inşa etme (Reconstruction): Eski ve yeni malzeme kullanılarak alanın olabildiği ölçüde bilinen en özgün duruma getirilmesidir. Örneğin bozulmuş yapılar oluyunun değiştirilmesi.

5. Uyarlama (adaptation): Yapının, alana en uyumlu kullanıma dönüştürülmesi. Uyarlama alanın korunmasının başka biçimde başlanmadığı ve en uygun kullanımin alanın veya yapının kültürel önemini olumsuz yönde etkilemediği durumlarda kabul edilebilir. Ancak ilerde, geri dönülebilir olması önemlidir.

3. ULUSLARARASI DÜZLEMDE BECİRİLEN ÇERÇEVENİN ULUSAL DÜZEYDE İRDELENMESİ

Kültürel mirasın korunmasında sözkonusu olan karar ve kriterde çok sık değişimlerin, kaymaların ve belirsizliklerin olması, giderek verilen ve verilmesi olası ödünlerin sonuna kadar kullanılması ve kullanılmamasının ve giderek bunların vaat edilmesinin yaygın uygulama biçimi olarak benimsendiği görülmektedir. Bunun yanısıra gerek tek yapı, gerekse çevre ölçeğinde sözkonusu olan "koruma-geliştirme" uygulamalarının kuramsal temellere dayanmaması nedeniyle, genel koruma kavramının, uygulanarak eylem biçimlerinin ve bu eylemlerin içerdiği müdahale sınırlarının uluslararası

16

düzleme otırmadığı görülmektedir. Yukarıda sıralanan genel çerçeve bağlamında ulusal düzeyde sözkonusu olan sorunlar şu şekilde sıralanabilir:

1. Planlama-örgütlenme:

Üst ölçekli planlama politikaları ile başlayan, tarihsel alanın kent, çevre ve bölge ile bütünleştirilmesi eylemi, ana ulaşım kararları, nüfus ve yoğunluk atamaları, kentsel aktivitelerin dağılımı gibi birdizi kararın, alt ölçeklerde ayrıntılandırılması sürecini kapsamaktadır. Günümüz pratiğinde geçerli olan planlama yaklaşımının parçacı ve bütünden kopuk olduğu düşünüldüğünde, salt bölge ve yakın çevre ilişkisinin değil, tarihi alanın kentçi ilişkilerinin bile kurulmasında güçlük çekildiği görülmektedir. Bu anlamda yasal düzenleme eksikliğinden çok, organizasyon ve pratik eksikliğinden söz etmek olasıdır. Hiyerarşik planlamanın ve disiplinlerarası çalışma sisteminin hayata geçirilmesini zorlayacak kurumsal düzenlemeye gereksinim vardır. Planlama araçlarına sahip ancak parasal ve teknik açıdan yetersiz genel yönetim

henüz bu örgütlenmeyi üstlenecek olgunluğa erişememiştir. Siyasal kimliğiyle yapılaşma taleplerini dengelemeye veya karşılamaya çalışan belediyeler ile estetik eser sahipleri karşısında konuma kurulları çoğunlukla yalnız kalmaktadır. Giderek plan ve plan politikaları değil, silt kararları alanların imarın aşılması ya da yüksek yapılaşma istemlerini gerçekleştirmek için tek araç olarak kullanılmaya başlanmış ve gerçek ilte ve hedeflerden sapmalar olmuştur.

Konuma planlamasının işenik olarak, salt imar faaliyetlerini belirli kısıtlarla ya koşullar altında yasallaştırma değil, sorunları çözücü potansiyelleri kullanan ve varolan estetik, arhitektik değerleri yükseltici bir anlayışla üstlenmesi gerekir. Bu anlamda klasik imar planı ölçeklerine sıkışıp kalmak yerine, yapılaşma ilişkisi müdahale ölçüt ve kriterlerini, ortam programlarını içerecek biçimde geliştirilmelidir.

2. Sosyo-ekonomik /fonksiyonel:

Kıyı yerleşmelerinde turizmin özendirilmesiyle görülen talep artışı, turistik

alanda gerçek fonksiyonel gerekçe sosyal yapıyı değiştirmektedir. Yansın kullanımlar arasında bireysel kâr/faydayı maksimize eden turizm ve ticaret fonksiyonları tek çözüm yolu olarak görülümekte ve uluslararası bildirgelerle tanımlanan tarihi yapı ve dokü için en "uyumlu kullanım" araştırılmamaktadır. Unutılmaması gereken bireysel kâr/faydanın maksimize edilmesi, toplumsal kâr/faydanın maksimize edilmesi demek değildir.

3. Finansal

Yasalarla parasal yardım yapılması ve kaynak aktarımı güvence altına alınmış olmasına karşın, pratikte onanım ve fon aktarımı reel deparle çok düşüktür. Parasal anlamda bireylerin kişisel çabalarına ve olanaklarına bırakılan tarihi yapılar, hızlı bir eskime ve bozulma sürecine girmektedir. Kamu yararı amacıyla kurulan bağımsız kurulusların çabaları ise salt büyük kentlerle sınırlı kalmaktadır. Bu anlamda sivil toplum örgütlerinin öncülüklerinin sağlanması ve yüreklendirilmesine gereksinim vardır.

4. Eğitimsel - Kalkımsal

Eğitim ve bilinçlendirme çabalarının yetersizliği, kendi kültürüne yabancı, yanlıbaşında birlikte yaşadığı değerlerin farkında olmayan ve sahip çıkmayan bir toplum yapısı ortaya çıkarmıştır. Komunun promosyon yönü, sahip olmanın prestijini yükseltici bir boyut olarak değerlendirilebilir. Kentel sosyal hareketlerin, komuna adına artık başlaması gerekir.

5. Mekansal

Tek yapı ölçeğinde söz konusu olan onanım uygulamaları Kültür ve Tabiat Varlıkları Komuna Yüksek Kurulu ilke kararı ile belirlenen adı onanım ve esaslı onanım ve değişiklikler kapsamında yürütülmektedir. ~~Onanım projelerinin yapının müdahale~~ Bu anlamda onanım müdahalelerinin dikkatli içermemektir. Bozulmanın önlenmesi ~~onanım projeleri~~ (Prevention of deterioration), Sağlamlaştırma (consolidation), saklama, restorasyon, yeriden inşa gibi eylemlerin yapının hangi bölgesine, ne kapsamda ve malzemeyle yapılması

lacağı ayrıntılandırılmalıdır. Onanım projelerinde, bu anlamda, yapının müdahale edilen her yönünü ve önerilen içenici biçimde olması gerekir.